



(əvvəli ötən sayımızda)

Unqnadın qeyd etdiyi qafatasının arxasındakı dik çıxıntı antropologiyada "türk çıxıntısı" və ya latınca "Tuberculum Turkum" adlanır və dolixisefal tipə aid türk/turan irqinə etnik mənsubluğun əsas əlamətlərindən biri hesab olunur.

Subartu coğrafi termini mixi yazı mətnlərində Ön Asiya xalqlarının dialektlərinə uyğun olaraq fərqli formalarda ifadə olunur. Sumer-akkad mətnlərində subartu adı "Su" və "Eden" ideogramları ilə ifadə olunur. Ölkənin adı tam şəkildə "Kur. Su. Eden. /Eden. Ki. Kur. subartu" şəklində yazılmışdır. Bu ifadənin mənası "Subartu ölkəsinin xalqı" deməkdir. Assur və babil mixi yazılarında sami dilinin "ş" və "s" əvəzlənməsinə uyğun olaraq subartu adı "Şu-bar-te" və "Şa-maş-te" şəklində yazılır. Akkadlar ölkənin adını Subartu, xalqın adını isə Subar şəklində ifadə edirlər. Sonrakı oxunuşlarda "Eden" idioqramının gerçək oxunuşunun "bir" olduğu məlum oldu və beləliklə, "Su. Eden" sözünün açılışının "su-bir" şəklində olduğu müəyyən edildi. Ən qədim dövrlərdən subarlarla ən yaxın ünsiyyətə olan sumerlər onların adını ən düzgün şəkildə "Subir" kimi ifadə edirlər. (Ungnad A. 1936, Səh. 24-25)

Unqnadın fikrinə görə Subir adını sumerlər subirlərin özlərindən götürmüşdülər. Daha doğrusu Subarlar özlərini Subir adlandırdılar. Sumerlər subirlərin yerləşdiyi şimal ərəzilərində uyğun olaraq subir adını coğrafi məfhum kimi Yeraltı dünya, şimalın Dağlıq ölkəsi mənasında işlədirdilər. (Ungnad A. 1936, Səh. 113)

Sumerlər öz qədim dialektlərində elamlıları "su-qir" və "sa-qir" adlandırdılar, bu ad həm Elamı ölkəsini, həm də Subartunu ifadə edir. Bu o demək idi ki, elamlar Subartu ilə qohum bir əhalini təşkil edirlər. Artıq m.ö. 2700-cü ilin başlarında Sumer kralı Eannatum (e.q. 2500-2400) dövründə subirlər Elamın batısındakı Subir-Subartu adlanan bölgəyə axışaraq orda məskunlaşmışlar. (Ungnad A. 1936, Səh. 197)

Hər iki xalqın sumerlər tərəfindən eyni adla adlandırılması o mənanı daşıyır ki, subarlar və elamlar eyni mənşəyə malik olmuş qohum xalqlar idilər. Bir çox müəlliflər də yuxarıdakı bölümlərdə bəhs etdiyimiz kimi Zaqros dağları və Elam ərəzində yaşayan xalqları subar mənşəli hesab edirdilər. Əhəmənilər dövrünə aid mətnlərdə keçmiş Subar ərəzilərini Assuriya hər zaman Aturiya kimi yazılmış, bu ölkənin mərkəzi şəhəri isə Atur adlanmışdır. Yunanlar da Assuri-

min tarixən vahid etnik mənşəyə malik olduqlarını və çox zaman eyni dövlət təşkilatı tərkibində birləşdiklərini sübut edir.

Unqnadın, Qelbin suqir termini haqqındakı şərhləri B.Hrozunun şərhinə uyğundur və hər iki izah sumerlərin, subirlərin və elam tayfalarının eyni kökə malik olduqlarını sübut edir. Unqnadın şərhinə görə sumer mətnlərində rast gəlinən "suqir və saqir" sözləri "b" və "q" əvəzlənməsinə uyğun olaraq "subir" adının sumer dialekt

## Ələsgər Siyablı

# Dünya tarixinin Turan dövrü

yanı Aturiya adlandırdılar. (Ungnad A. 1936, Səh. 126)

Amerikanın görkəmli assuroloqları E.Spaysər və E.Xiera Assuriya dövlətinin əsasının turanlı Subirlər tərəfindən qoyulduğunu əminliklə qeyd edərək yazırlar: "Assur dövlətinin əsasını qoy-



muş krallar Uspi və Kikinin Subar/Subir mənşəyə malik olmaları tam universal hesab olunur. Bununla bərabər qutilər də bu ərəzidə 90 il hakimiyyət sürmüşlər. Aşşur şəhərindəki arxeoloji qazıntılar burda Sumerin böyük mədəni təsiri olduğunu göstərir. III minillikdə hurrilər Assuriyanın böyük ərəzisini işğal etmişdilər və Assur şəhəri hər tərəfdən hurri məskənləri ilə əhatə olunmuşdu". (Edward Ch. and Ephraim E. Speiser. Vol 6, (1924-1925) Səh. 75-92)

**İqnasius Qelb dəHurri və subirlərə həsr etdiyi əsərdə assur dilində Subartunun sumer mixi işarəsi ilə "su-qir", Elam isə "sa-qir" ideogramları ilə ifadə olunduğunu yazır. Bu iki ölkə arasında yaxın əlaqənin qədim mətnlərdə də öz əksini tapanmış və qədim mətnlərin coğrafi siyahısında Subartu ölkəsinin Anşanı da əhatə etdiyi ifadə olunmuşdur. Bu mətnlərdə birgə Subar və Anşan kralığından bəhs olunur, astroloji əlamətlərdə də bu iki ölkə yanaşı qeyd edilir. (İ.Gelb. 1944, Səh. 86)**

Alman tarixçisi Tiel də Subarların ölkəsinin Anşanı əhatə etdiyini yazır. Müxtəlif bilim adamlarına məxsus bu fikirlər Subir və Ela-

variantlarıdır. Elam ölkəsi sumer dilində ayrıca "iqi-nim" ideogramı ilə də ifadə olunur. Sumer dilində Elam adını ifadə edən "nim" sözünün mənası "yuxarıda olan, yüksək" deməkdir (bu sözün akkadca qarşılığı "elu" sözüdür). "Hubur" sözü isə sumer dilində "aşağıda olan, dərin" anlamı daşıyır. Beləliklə, sumer dilində "hubur" dərin-aşağı, "nim" isə yüksək-yuxarı anlamları daşıyırlar. Vadiyə yerləşən Babil əhalisinə görə Subartu yuxarıda yerləşən ölkə idi. Hammurapinin mətnlərində də Subartu dağlarından bəhs olunur. Bu dağlar subirlərin məskunlaşdıqları Zaqros və şimalda yerləşən Taurus dağları idi. Beləliklə, Sumer mətnlərində Subartu adını ifadə edən və "bir" şəklində ifadə olunan "Eden" ideogramının mənası "yüksək, yayla, göy, səma" deməkdir. Sumerçə subir/saqir adının akkadca qarşılığı "elatu" şəklindədir və mənası "yüksək, yuxarı" mənasındadır. (Ungnad A. 1936, Səh. 26)

Görünür sumer-akkad dialektindəki bu elatu sözü türklərin dağ yaylalarında köçəriyyətlə əlaqədar "elat"termininin kökünü təşkil etmişdir.

**Sumer dilində "Hubur" sözü dərin, aşağı, vadi anlamı daşımaqla yanaşı mifoloji baxımdan "Yeraltı dünya, ölümlər aləmi" anlayışlarını da ifadə edirdi. Sumerli-ləri mifoloji təsəvvürlərinə görə quzeydə yerləşən Yeraltı dünyaya günəş işığı düşmürdü və Subartu da Quzeydə yerləşirdi. Sumer və Babililərin təsəvvüründə quzeydə yerləşən Subir və ya Subar ölkəsi Yeraltı dünyanın girişində idi və onlar üçün Yeraltı dünya və Subir sinonim anlayışlar idilər. Hər halda sumerlilərin qədim mifoloji təsəvvürlərinə görə Yeraltı dünya anlayışı, Quzey, Cəhənnəm və Subartu anlayışları ilə eynilik təşkil edirdilər. Unqnağa görə ifadə baxımından subir=subur və hubur sözlərinin yaxın əlaqəyə malikdir-**

türk hidronimlərində qorunub saxlanmışdır.

Fikrimizə görə Araz çayının ilkin variantını təşkil edən adı Ara-ukus və ya Arauz şəklində olmuşdur, Okuz və Uz sonluqlarının hər ikisi də türk dilində çay anlamı daşıyır. Yunanlar da çayın adını Araksse (Arakse) şəklində ifadə edirlər, bu Ara-ukus adının yunan dilindəki ifadə şəkli. Araz/Ara-ukus adı Türk dilindən tərcümədə Arada olan çay anlamı daşıyır.

Qədim Babilə dünya dörd hissəyə bölünürdü. Birinci hissəni Akkad, yəni Babilin özü təşkil edirdi, ikinci hissəni Elam təşkil edirdi, üçüncü hissəni Amurru, yəni Assuriya təşkil edirdi, dördüncü hissə isə Subir şəklində yazılan Subartu təşkil edirdi. Çox zaman ölkələr siyahısında Quti və Amanos (Türkiyənin güneyində Taurus)dağı Subartuya daxil edilirdi və bu adlar birlikdə yazılırdı. (Ungnad A. 1936, Səh. 69)

Subir dilində çay sözü "burat" və ya "purat" şəklində ifadə olunur, bu adın digər bir variantı "A-

lar. (Ungnad A. 1936, Səh. 27)

**Yeraltı dünya dağları digər şəklində Arallu adı ilə də ifadə olunur. Qızıl metalı "hab-nit a-ra-al-i" şəklində ifadə olunurdu və mənası Arallunun, yəni "Yeraltı dağların məhsulu" adlanırdı. Subartu adının ifadə olunduğu ən qədim mətn Laqas kralı I Eannatum (m.ö. 2720-2670) aid mixi lövhədir. İstər Eannatum, istərsə də Naram-Sin Subartunu Elamın yaxınlığında göstərdilər. Mətnə adı çəkilən Turukku ölkəsi Subartunun arxasında yerləşirdi. (Ungnad A. 1936, Səh. 40)**

O.Şröder Assur dilindən tərcümə etdiyi mətnlərin birində Assuriyanın Subartu ölkəsi olduğu, Quti ölkəsinin Midiya olduğu yazılmışdır. Mada ayrıca bir ölkə adı deyil, sumerçə mənası ümumiyyətlə ölkə anlamı daşıyır. Assur mətnlərindəki coğrafi adlarda Subir adlı çay "id uz subir ki" kimi qeyd olunmuşdur. Mətnlərdə çay adlarından aydın olur ki, "uz" sözü sumer-akkad dilində axın və çay mənasındadır. (Ungnad A. 1936, Səh. 61) "Kur" sözü yad ölkə deməkdir, Sumerlərdə çay anlamı daşıyan Uzsözü eyni ilə çay mənasında Qızıluzən, Uzboy kimi

rat" şəklindədir. Fərat/Eufrat çayının adı subir dilində Urat və Arat çay mənasındakı sözlərdən yaranmışdır. Dəclə çayının adı subir dilində "ammu" şəklində yazılmışdır. Türk dilindəki Murad-su adı subir dilindəki Purat və ya Urat çay adından götürülmüşdür. Bu ad sonradan şəxs adı kimi türklərdə geniş istifadə olunmuşdur və sultan Murad adı da bu sözdən yaranmışdır. (Ungnad A. 1936, Səh. 97)

**Unqnadın buizahdan görünür ki, Türkiyənin Amudarya adındakı Amu sözü və Sibiridəki Amur çayının adı subirlərin çay anlamında ammu sözü ilə əlaqədardır.**

**Ur hakimiyyət sülaləsinin üçüncü dövrünə aid (m.ö. 2200-ci il) sənədlərdə yad ölkələrdən olan şəxslərin adları əks olunmuşdur. Onların içərisində vətənləri Su ölkəsi olan insanlar da vardır ki, onlar "lu.Su.ki" şəklində yazılmışdır və mənası "Su ölkəsinin insanı" deməkdir. Burda Su sözü Subir adının kökünü təşkil edir və bir çox mixi yazı mətnlərdə Subartunun adı qısaldılmış şəkildə luSu kimi də ifadə olunur. (Ungnad A. 1936, Səh. 105)**

(ardı gələn sayımızda)